

ADRIAAN VERHULST (1909-2002) EN DE GENTSE HISTORISCHE SCHOOL Een subjectieve visie op een groot historicus¹

Erik Thoen

Vele oud-studenten geschiedenis hebben nog les gehad van professor Adriaan Verhulst. Genoemde was ongetwijfeld een speciaal figuur die met reden een opmerkelijk vertegenwoordiger mag genoemd worden van de Gentse Historische school. Ik heb het genoeg gehad om meer dan twintig jaar met hem te kunnen samenwerken, eerst als zijn assistent, later als collega. Sommige zaken uit onderstaand exposé zijn ontleend aan bestaande biografieën over genoemde, maar vele bedenkingen zijn ook gebaseerd op jarenlange persoonlijke ervaringen, contacten en kennis van zijn oeuvre. Ik heb getracht om hem op een zo eerlijk mogelijk wijze te situeren binnen de wetenschappelijke traditie(s) en een ongetwijfeld subjectief maar zo getrouw mogelijk beeld te schetsen van zijn werk en zijn persoonlijkheid.

1. Korte levensloop van Verhulst als historicus en publiek figuur in de culturele en maatschappelijke sector.²

Verhulst werd te Gent geboren op 9 november 1929. Op vier jaar tijd doctorerde hij in 1957 met zijn *magnum opus* over de domeinen van de Gentse Sint-Baafsabdij in de Middeleeuwen³, een boek van meer dan 700 pp dat nog

¹ Gewijzigde versie van de lezing gehouden te Gent op 28 november 2006 in de aula van de Gentse Universiteit ter gelegenheid van de lustrumviering van de Vlaams Geschiedkundige Kring naar aanleiding van de 75ste verjaardag van deze kring.

² Voor de bibliografie van Verhulst tot 1995 zie G. Declercq, 'A bibliography of Adriaan Verhulst', in: Peasants and townsmen in Medieval Europe. Studia in honorem Adriaan Verhulst, eds. J.-M. Duvosquel-E. Thoen, Gent, 1995, pp. 31-48. Voor bestaande schetsen van zijn leven en werk zie: W. Prevenier and E. Thoen, 'The scholarly career of Professor Adriaan Verhulst', aldaar, pp. 15-30 en R. van Uytven, 'Adriaan Verhulst: historicus van platteland en stad', In: Ons erfdeel, nr.416, 1998, pp. 361-368.

³ A. Verhulst, De Sint-Baafsabdij en haar grondbezit (VIIe-XIVe eeuw). Bijdrage tot de kennis van de structuur en de uitbating va het grootgrondbezit in Vlaanderen tijdens de Middeleeuwen, Brussel, 1958 (Kon. Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, Verhandelingen, nr. 30), 665 p.

Voor de betekenis van dat werk voor de historiografie: zie E. Thoen, 'Het archief van de Gentse Sint-Baafsabdij en het werk van de landschapshistoricus en agrarisch historicus Adriaan Verhulst.' In: Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, Nieuwe Reeks-deel LIX, Gent, 2005, pp. 9-16.

ERIK THOEN

altijd een standaard werk is. Zijn promotor was F.L. Ganshof. Hij werd deeltijds prof op zijn 29ste met een cursus over landschapsgeschiedenis en vrij snel nadien full-time hoogleraar. Vanaf 1967 nam hij de cursussen over economische en sociale geschiedenis over van Van Werveke, die in dat opzicht een rechtstreekse leerling was van Henri Pirenne.

Maar Verhulst was niet alleen een historicus. Hij slaagde erin om, zeg maar, het werk van drie mensenlevens met elkaar te combineren. Zijn energie was eindeloos.

Wellicht had dat ten dele te maken met zijn deels protestantse opvoeding en zijn niet gemakkelijke jeugd. Vele van zijn herinneringen daaraan publiceerde hij in 2000 onder de veelzeggende titel *'Zoon van een 'foute' Vlaming'*.⁴ Zijn moeder - volgens zijn zus ook degene die hem gestimuleerd heeft om professor te worden - was een intellectueel aangelegde dochter van een protestantse herenboer uit Nederland, zijn vader een activistische flamingant uit Antwerpen, die tijdens de Tweede Wereldoorlog in de collaboratie verzeild raakte en daarvoor na de oorlog werd veroordeeld. Als oudste van drie kinderen leefde hij bij de bevrijding van Gent in september 1944 in angst voor het blinde geweld van de repressie, en moest hij tijdens de volgende jaren trachten bij te dragen in de karige gezinsinkomsten. Zijn moeder was ondermeer kotmadam om in die moeilijke jaren bij te verdienen. Ook dat kan zijn werkwijze mee verklaren, al heeft het ook te maken met een ongebreidelde ambitie en grote fierheid.

Als briljante leerling en student te Gent sloot hij vele vriendschappen en legde contacten die de basis zouden vormen voor zijn later politiek-culturele netwerk.⁵ Ten dele gebeurde dat via zijn moeder die blijkbaar een charismatische dame was die jong intellectueel geweld stimuleerde. Zo was hij in zijn studietijd goed bevriend met de onlangs overleden erector De Meyer, die daar ten huize Verhulst op kot is geweest en van wie hij me zei dat hij hem heel goed kende want dat ze nog lange tijd in dezelfde kamer geslapen hadden. Misschien dateert uit die tijd ook wel de eigenschap die ik bij hem ontdekte toen ik assistent bij hem was, dat hij op sociaal vlak niet al te goed overweg kon met het vrouwelijk geslacht. Immers, zijn toenmalige kamergenoot kon dat wel zeer goed en tot laat in zijn carrière meende ik een zekere jalousie waar te nemen in de allusies die hij vaak maakte op deze periode uit zijn

⁴ Verhulst, Adriaan, *Zoon van een "foute" Vlaming*, Kapellen, Uitgeverij Pelckmans, 2000, 140 p.

⁵ Een groot deel van onderstaande commentaar over zijn politieke loopbaan is ontleend aan: Blockmans, W. P., *Adriaan Verhulst. Levensbericht.* In: *Levensberichten en herdenkingen 2004*, Amsterdam, Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, 2004, p. 98-106. Zie ook: W. Prevenier, 'Adri Verhulst, een liberale klauwaard en geus.' In: *Liber amicorum Adriaan Verhulst*, Gent, 1995, pp. 9-39. Voor dit stukje baseer ik me grotendeels op werken van Prevenier en Blockmans.

ADRIAAN VERHULST EN DE GENTSE HISTORISCHE SCHOOL

leven. In die studentenjaren heeft hij ook Michel Oukhow (1926-1997) leren kennen met wie hij heel zijn leven zeer intens bevriend is gebleven. Laatstgenoemde was een welbespraakt en charismatisch cultuurminnaar en -meenas en was later bekend in het gehele Vlaamse cultuurleven, vooral in de literatuur- en schilderswereld. Deze heeft hem ongetwijfeld mee gestimuleerd in zijn cultuurminnende houding.

Maar niet alleen zijn gedrevenheid gaat ten dele terug op zijn opvoeding, ook de keuze van zijn studieobjecten zelf. Hij vertelde me ooit dat zijn liefde voor de landbouwgeschiedenis gegroeid is uit vakantieverblijven tijdens zijn jeugd bij een Nederlandse boerenfamilie waar hij aan verwant was en waar hij nog mee achter de ploeg had mogen staan. Maar dat terzijde.

Verhulst was ook zeer actief in de politieke en ideologische wereld en bekleedde hoge functies in de culturele sector. (Zie noot 5) Inderdaad, zo was hij jarenlang algemeen secretaris (1957-1965) en voorzitter (1965-1984), van het Willemsfonds, maar ook vele jaren voorzitter van de raad van bestuur van de BRT, nu VRT.

Als voorzitter van het liberale Willemsfonds vernieuwde hij deze instelling totaal en maakte er een politiek-culturele onafhankelijke drukkingsgroep van die zich opstelde buiten de partijstructuren van de liberale partij wat in die partij vaak tot wrevel leidde. Hij was, eerder een sociaal-liberaal, en bovendien Vlaamsgezind wat hem met sommigen in de liberale beweging in bepaalde periodes van zijn leven in conflict bracht. Hij eiste enerzijds culturele autonomie op voor Vlaanderen om de volledige ontplooiing van dit gewest mogelijk te maken die tot dan toe in het unitaire België was afgeremd; anderzijds drong hij aan op waarborgen voor de filosofische minderheden die toen nog onder de overweldigende macht van de katholieke zuilorganisaties dreigden te worden verdrukt. In de jaren zestig werd hij geconfronteerd met de kwestie van de toen nog grote tweetalige universiteit te Leuven. Ik beschrijf hier even de situatie zoals ze door W. Blockmans en W. Prevenier is geschetst in biografische artikels over onze leermeester. Ikzelf was toen nog middelbare schoolstudent.

In de genoemde Vlaamse stad, Leuven dus, oefenden de tienduizenden Franstalige studenten en medewerkers een onmiskenbare verfransende invloed uit, wat de Vlamingen deed vrezen dat na Brussel ook deze stad haar Nederlandstalige karakter zou verliezen, en weldra in één grote Franstalige 'olievlek' in Vlaams gebied zou opgaan. Een krachtige Vlaamsgezinde beweging, die veel aanhang vond bij de studenten, eiste de splitsing van de universiteit naar taalregime en de verplaatsing van de Franstalige instelling naar Waals grondgebied. Het leidde tot betogingen en rellen. In dit verhitte klimaat heeft Verhulst zich met deelname aan grootse manifestaties ten volle ingezet om de toenmalige regering – de staat was immers de belangrijkste financier van de universiteiten en de uitvoerder van de taalwetgeving – onder druk te

ERIK THOEN

zetten om de universiteiten van Leuven en Brussel te splitsen. In februari 1968 dwong de bekendmaking tijdens een meeting door Verhulst dat ook toenmalig premier Vanden Boeynants in een besloten vergadering had erkend dat de splitsing van Leuven 'in de lijn van de geschiedenis' lag, die regering tot aftreden. Officieel hield op dat moment die regering nog vast aan de eenheid. De regering viel en de volgende regering voerde de splitsing onverwijld uit.. Enkele toenmalige liberale ministers hebben Verhulst deze 'indiscretie' nooit vergeven. Zijn rechtlijnige optreden was echter van groot historisch belang. Een tweede essentiële verwezenlijking voor de Vlaamse emancipatiestrijd die grotendeels kan worden toegeschreven aan het persoonlijke optreden van Verhulst was de grondwettelijke erkenning in 1971 van de culturele autonomie van de gewesten onder garantie van de rechten, financiering en medebeheer van de ideologische minderheden, het zogenaamde cultuurpact. Hij werd ook in die jaren voorzitter van de BRT, een functie die hij, aanvankelijk geheel onverwacht, gedurende 15 jaar zou uitoefenen. Hij zag het als zijn missie om de publieke omroep te behoeden voor wat we nu 'VTM-isering' zouden kunnen noemen (al bestond VTM dan nog niet). Dat hij hiermee steeds weer moest strijden tegen liberale politici die juist de volledige liberalisering van de media nastreefden zonder zich te bekommeren om de culturele effecten daarvan, stemde hem bitter. Misschien, maar dat is geen verwijt, heeft hij door deze houding het succes van VTM, opgericht in 1989, in de beginperiode wel vergroot door de VRT zo lang overheersend een cultuurzender te laten blijven in plaats van tegelijk een ontspanningsmedium op niveau van de gewone man, maar dat is een persoonlijke mening. Volgens Blockmans en Prevenier was hij duidelijk teveel een belangeloos idealist en openhartige persoonlijkheid om geschikt te zijn voor het politieke bedrijf en ik denk dat dat klopt.

Toen de toen neo-conservatieve vleugel onder leiding van de nog jonge Verhofstad invloed kreeg werd de breuk met de politiek nog groter: dat een dergelijk 'jong manneke' met voor hem toen nog bovendien weinig aanvaardbare extreme neoliberale ideeën zich dierf opstellen tegen hem vond hij vreselijk. Toch had hij ongetwijfeld graag volwaardig gemandateerd politieker geworden maar dat heeft men hem niet gegund omdat hij door zijn persoonlijke standpunten te veel mensen had tegen de haren ingestreken. Toch is het zo dat hij tegelijk een verzoenend man was. De uitwerking van het cultuurpact had het bewezen en ideologisch was hij, hoewel vrijzinnig zeker geen papenvreter. Ook met de Université Catholique de Louvain bijvoorbeeld, waarvan hij het ontstaan mee had uitgelokt, maar waarvan hij me later, toen we er samen waren voor een vergadering, nog zei dat "deze nieuwe stads-campus gebouwd was met Vlaams geld", werkte hij nadien nog zeer uitvoerig samen op wetenschappelijke vlak (o.m. met de toenmalige hoogleraar aldaar prof. Léopold Genicot en later met de opvolgers J.P. Sosson en Cl. Bruneel)

ADRIAAN VERHULST EN DE GENTSE HISTORISCHE SCHOOL

Het moge duidelijk zijn, hij was niet alleen historicus maar ook uitgesproken en betrokken sociaal geëngageerd: als sociaal liberaal, als cultuurpropagant en als flamingant. Voor hem stond geschiedenis niet los van de werkelijkheid. Ik denk dat vele collega's vandaag daar veel van kunnen leren. Het is inderdaad mijn opinie dat de professoren van vandaag uit de Letteren te weinig hun sociale rol vervullen als intellectuele denktank en te weinig een sociale voortrekkersrol vervullen in de maatschappij. Dat heeft ook te maken met het feit dat de profen van vandaag dat eigenlijk zelfs nauwelijks nog mogen/kunnen: publiceren en lesgeven is de boodschap, want in de evaluaties – die toen nog niet bestonden- en in de promotiecriteria -die toen nog niet zo uitgesproken concurrentieel waren- telt maatschappelijk engagement nauwelijks mee. Mensen zoals Verhulst, Vermeersch, Kruithof, Apostel, Prevenier en anderen die ook hun sociale rol opnamen zijn er niet veel meer. De Letteren, eens de 'sociale long' van onze maatschappij is, onder druk van de concurrentie van de positieve wetenschappen die rol als sociale long aan het verliezen, met alle gevolgen van dien op lange termijn voor de maatschappij en voor de positie van de universiteiten zelf.

Uiteraard gaat het in dit stuk niet alleen over Verhulst als cultureel-politiek figuur. Toch vermeld ik deze zaken omdat het hem ook typeert als mens en historicus. Ook als historicus was hij, net als in zijn politiek cultureel bedrijf, tegelijk tolerant en stevig in zijn standpunten, maar steeds bereid tot bijsturen. Onzekerheid en gedrevenheid gingen samen. Ook dat kan met zijn opvoeding te maken gehad hebben. Inderdaad, weinig historici waren bereid om hun stellingen zo vaak bij te schaven of zelfs in de loop van hun carrière zoveel te veranderen als Verhulst, maar daarover hierna meer.

Tegelijk ging hij ook als historicus de confrontatie niet uit de weg. Zo zie ik hem nog ziedend binnenstormen in mijn bureau toen hij een stemming voor een eredoctoraat had verloren in de faculteitsraad en uitschreeuwen: «van die bende 'kinders' wil ik nooit decaan worden.... ». Ik herinner me ook hoe hij met genoegen vervuld was na een congres waar hij de bekende Franse historicus Guy Bois wetenschappelijk een kopje kleiner had gemaakt in verband met diens boek over 'L'an mil'. En toch is hij dan weer jaren verzoenende voorzitter geweest van diverse instellingen, inclusief de latere vakgroep Middeleeuwse Geschiedenis. Verhulst is altijd een complexe persoonlijkheid geweest.

Terloops vermeld ik hier dat Verhulst me als assistent eigenlijk niet veel vertelde over zijn niet-historische activiteiten, niet in het minst ook om mijn persoonlijke sociale overtuigingen niet te veel te beïnvloeden want, het zij benadrukt, ook dat was een van zijn kenmerken: hij heeft altijd de vrije overtuiging zowel ideologisch als wetenschappelijk verdedigd.

ERIK THOEN

Verhulst werkte ook bijzonder efficiënt. Vaak zag ik natuurlijk van dichtbij wat en hoe sommige zaken in hun werk gingen. Dat hij mémoires heeft geschreven (voorlopig onuitgegeven) van zijn tijd als voorzitter van de BRT is bekend. Weinigen weten evenwel dat hij maandenlang zijn toenmalige bediende en typiste Louise De Piere geluidsbandjes heeft laten uitschrijven die hij telkens opnam in zijn auto op weg van Antwerpen- waar hij jarenlang woonde- naar Gent om er les te geven. Toen hij dan, zoals vaak het geval was, om tien na negen toekwam in de gebouwen van de Gentse Blandijnberg (het "academisch kwartiertje" bestond toen nog!), stond hij om kwart na negen les te geven, maar ondertussen had hij wel al in de wagen gewerkt. Snel werden daarna de brieven geopend, in sneltempo met de hand beantwoord in een zeer literair, bijna Duits Nederlands en dan vertrok hij meestal snel naar en volgende vergadering om dan s'avonds thuis wetenschappelijke artikelen te maken die tegen maandag op het bureel van zijn bedienden lagen.

2. Verhulst binnen de Gentse historische school

2.1. *De wetenschappelijke publicaties van Verhulst korte schets en peiling naar de oorsprong van zijn wetenschappelijke interesse.*⁶

Zoals Vermeld is Verhulst's wetenschappelijke carrière gestart met een groot werk over het beheer van de onroerende goederen door de Sint-Baafsabdij van de 7de tot de 13de eeuw. Door deze studie, gemaakt onder het promotorschap van F.Louis Ganshof, kwam hij in contact met velerlei disciplines die in de lijn liggen van zijn voorgangers. Ze bepaalde bijna zijn volledige latere interessesfeer.

De studie van het platteland was al de grote verdienste geweest van zijn promotor van wie hij ook zijn onderwerp gekregen heeft. Aanvankelijk werkte hij- en dat zit ook nog sterk in dat eerste werk- zeer sterk in de institutionele-beschrijvende richting zoals zijn leermeester. Speciale aandacht ging van begin af vooral naar de structuur van de grote domeinen uit de vroege middeleeuwen: hoe was de relatie tussen het centrale stuk dat de abdij zelf beheerde en de zgn. *mansi* van de kleinere boeren? Werkte men met een systeem van verplichte karweien of niet? De centrale conclusie van het werk was dat dit klassieke tweeledig domein waar men met diensten werkte in Vlaanderen maar weinig was voorgekomen op de domeinen van genoemde abdij. Vrij kort nadien werkt hij dit uit voor geheel West-Europa en nuanceerde er de beteke-

⁶ Voor een bibliografisch overzicht zie noot 2. Zijn belangrijkste artikelen werden, soms licht aangepast en in het Engels vertaald, uitgegeven in: A. Verhulst, *Rural and Urban Aspects of Early Medieval Northwest Europe*, Aldershot, 1992, XII-338 p. (Variorum Reprints)

ADRIAAN VERHULST EN DE GENTSE HISTORISCHE SCHOOL

nis van dat domein in belangrijke mate en hij werd er als jong snaak wereldberoemd mee. In zijn structureel-institutionele benadering was hij, zo zei hij vaak tijdens zijn lessen behoorlijk beïnvloed, niet alleen door Ganshof, maar vooral ook, en dat is veel minder bekend, door de Franse historicus, Charles-Edmond Perrin bij wie hij nog cursus had gevolgd.

Later werd hij ook meer beïnvloed door de sociale benadering van de agrarische geschiedenis en dit door zijn kennismaking met de Annales-school wellicht vooral via Hans Van Werveke bij wie hij assistent werd. Vooral de oudere werken van Marc Bloch, een van de stichters van de Annales-School hadden grote invloed op hem, nadien die van Duby die hij persoonlijk goed kende en die nog geregeld lezingen is komen geven aan de Gentse Universiteit. Zelfs de marxistische historici zoals Kosminski hebben hem ten dele beïnvloed. Zo was hij erg onder de indruk geweest van het werk van laatstgenoemde over het 13de eeuwse Engeland maar, vertelde hij er telkens bij, Ganshof was daar zodanig boos over "dat ik de ideeën uit dat boek snel over boord gegooid heb". Toch bleef hij als sociaal-economisch historicus alle opinies naar waarde schatten. Hij was het ook die de hierboven al vermelde marxistische historicus Guy Bois uitnodigde wanneer diens bekend en goed boek over Normandië in de late Middeleeuwen uitkwam (zijn grote onenigheid met deze auteur dateert van later). Maar ondanks deze algemene invloeden op zijn werk vanuit diverse hoeken heeft hij zich nooit willen positioneren in de sociaal-economische geschiedenis in een of andere modelmatige hoek. Sommige van zijn ideeën waren evenwel duidelijk Malthusiaans (zeer duidelijk in zijn syntheseboek over de agrarische geschiedenis van België⁷, andere Smithiaans (waarbij de markt als motor van de economie fungeerde), andere lieten dan weer het fysische determineren (zoals vaak in zijn werken over landsgeschiedenis) maar nog andere waren ten dele neo-marxistisch geïnspireerd, al zou hij dat zelf niet toegegeven hebben, toch niet in het begin van zijn carrière. Dat laatste is bijvoorbeeld waar in zijn visie over het ontstaan van de steden waarop ik terug kom. Maar ook dat was zijn overtuiging: modellen mogen niet deterministisch zijn, want wat uiteindelijk van belang is, was volgens Verhulst de bron die we hebben en er zijn er te weinig bewaard om de realiteit te kunnen kennen. Op dat vlak was hij eigenlijk in zekere zin postmodernistisch, ook al zou hij dat niet graag gehoord hebben. Toch focuste hij zijn sociaal-economisch onderzoek vooral op de periode voor de grote overvloed aan bronnen en lag zijn hart vooral in de Karolingische periode waarover hij het meest en het langst publiceerde.⁸

⁷ A. Verhulst, *Précis d'histoire rurale de la Belgique*, ULB, Brussel, 1990

⁸ Zie zijn laatste boek: *The Carolingian Economy*, Cambridge Medieval Textbooks series. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, 160 p.

ERIK THOEN

Vanuit de domeingeschiedenis in zijn eerste boek was hij al geïnteresseerd geraakt in de landschapsgeschiedenis,⁹ meer dan zijn voorganger Ganshof. Deze laatste had zelden of nooit de moeite gedaan om de domeinen die hij bestudeerde te gaan situeren. Verhulst deed dat wel en bracht het in relatie met het ontstaan van de landschappen. Dit heeft ondermeer te maken met invloed van Jan Dhondt. Deze laatste bezorgde hem, zo vertelde hij me, ook zijn eerste cursus aan de universiteit in 1958: er lag –zo zei Dhondt– toen “nog een cursus in de schuif van de geograaf Dept”. Deze laatste is nog een rechtstreekse leerling geweest van Pirenne. Maar het waren vooral de contacten met toen zeer bekende geografen, geologen en bodemkundigen, hem aangeraden door Jan Dhondt, die hem beïnvloedden. Met name met bodemkundige Amerijckx – die toen onder leiding van Tavernier de bodemkaart van België mee aan het maken was– bestudeerde hij in de jaren 1950 en 60 de geschiedenis van de kustvlakte wat leidde tot diverse internationale publicaties die veel bekendheid kregen. Ook met de Nederlandse geografe Elisabeth Gottschalk werkte hij veel samen. Hij werd op die manier pionier van de interdisciplinaire geschiedenis, iets wat trouwens uitmondde in de oprichting in 1967 van een interuniversitair centrum voor agrarische geschiedenis op Belgisch niveau: het Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis.¹⁰ Hoewel deze interesse ook, leidde naar een visie waarin voor de mens een grote plaats werd opgeëist in de landschapsgeschiedenis, met name door de invoering van het vak « historische menselijke aardrijkskunde » dat mee aan de basis ligt van de hedendaagse cursus « ecologische geschiedenis » heeft hij toch steeds niet meer dan schoorvoetend deze menselijke activiteit verdedigd in zijn historisch-geografische publicaties. In zijn landschapsgeschiedenis heeft hij steeds minder scherpe posities ingenomen en zich vaak, tegen zijn zin denk ik achteraf, aangesloten bij fysisch deterministische meningen van geografen. Op wetenschappelijk vlak was soms een zeker opportunisme hem niet vreemd, of misschien was het wel overdreven voorzichtigheid; we komen op dit ambigue aspect van zijn persoonlijkheid nog terug.

Nog dit: hij was bij ons een van de eerste landschapshistorici die ook nog op een andere manier interdisciplinair werkte: met name met de toponymie. Daar had hij het geluk te kunnen samenwerken met één van de grootste toponymisten van de tweede helft van de 20 ste eeuw: Maurits Gyseling die ook in Gent doceerde.

Zijn proefschrift over de Sint-Baafsabdij heeft hem ook van in het begin van zijn carrière in contact gebracht met de stadsgeschiedenis: de inplanting van

⁹ Zijn laatste belangrijk boek op dit terrein: A. VERHULST, *Landschap en landbouw in Middeleeuws Vlaanderen*, Gemeentekrediet, Brussel, 1995, 191 p.

¹⁰ Zie de brochure: (M. Cloet en E. Thoen, eds.,) *Het Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis. Terugblik en toekomstperspectieven*, BCLG, Gent-Leuven, nr. 100, 1992.

ADRIAAN VERHULST EN DE GENTSE HISTORISCHE SCHOOL

de abdij had te maken met de vroegste geschiedenis van de stad, zo dacht hij toen nog ook al omdat hij op dat vlak beïnvloed was door Vercauteren die ook in Gent had gedoceed en door Hans Van Werveke bij wie hij assistent was. Hij is hier veel over gaan werken, ook in vergelijkend perspectief vooral vanaf de jaren 1980 maar steeds startend vanuit en minutieuze vergelijking van de bronnen over het ontstaan van de steden met de stadsarcheologie die vanaf dan erg populair werd. Zijn toen nog jonge assistent Georges De Clercq, nu docent aan de VUB, heeft hem hierbij veel geholpen.

Hij maakte er ook één van zijn laatste syntheseswerken over in het Engels. Hier wou hij zich vooral afzetten tegen de visies van Henri Pirenne, die de steden maar laat zag ontwikkelen na 1050 en dat vooral ten gevolge van een vermeende revival van handel en handelaars vanaf die periode. Verhulst wou vooral de nadruk leggen op het feit dat vele steden veel ouder waren. Tevens had hun ontstaan niet zozeer te maken met het nieuwe aanbod van handelaars, maar vooral met de sinds de vroege middeleeuwen gegroeide vraagzijde. Deze vraag werd vooral gestimuleerd door de machtscentra die zich geleidelijk her en der ontwikkelden. Hij sloot zich hier aan bij andere grootheden als Pierre Toubert die hij goed kende en zette zich daarmee af tegen het werk van Pirenne zoals gezegd maar ook tegen groten namen zoals Fossier en Duby, waarbij deze laatste hem nadien gelijk gaf en de eerste tot vandaag nog het tegenovergestelde standpunt verdedigt. Toch is Verhulst er m.i. niet geheel in geslaagd om zijn ideeën op dat vlak grondig af te ronden.¹¹ We komen erop terug Dat geldt voor veel werken die hij perse voor zijn dood wou afwerken zei hij zelf.

Verhulst was, zoals al vermeld « positivistisch » ingesteld: alleen een grondige kritische bronnenanalyse bewijst iets. Dat maakte hem ook zeer bezorgd over goede bronnenuitgaven en erudiete tekstanalysen. Hij deed in dat opzicht veel werk samen met de bekende tponymist M. Gysseling maar ook met W. Prevenier en vooral met collega Th. de Hemptinne.¹² Met deze laatste gaf hij vele oorkonden van de Vlaamse graven uit bij de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis.

¹¹ Ondanks het laat in zijn carrière gepubliceerde syntheseswerk: A. Verhulst, *The Rise of Cities in North-West Europe*, Cambridge University Press, 1999, 174p.

¹² Ondermeer de megawerken uitgegeven bij de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis: *De Oorkonden der Graven van Vlaanderen (Juli 1128-September 1191)*, Deel II. Uitgave. Band I: *Regering van Diederik van de Elzas (Juli 1128-17 Januari 1168)*, door Th. De Hemptinne en A. Verhulst, 1988; 612 p. (waarvan 90 p. bibliographie en inleiding), Deel II, Uitgave. Band II: *Regering van Filips van de Elzas (Eerste deel: 1168-1177)*, Addenda en errata in deel II, band I, door Th. De Hemptinne en A. Verhulst m.m.v. L. De Mey, Brussel, 2001; 380 p.

ERIK THOEN

Uiteraard weegt hier ook weer de invloed van de Gentse historische traditie, namelijk de erfenis van Ganshof maar daarvoor ook van Pirenne, die ook veel bronnenuitgaven had verzorgd, als is dat weinig bekend. De eerstgenoemde was wellicht zelfs te veel zuiver brongericht zodat hij m.i. de Gentse historische School heeft afgeremd inzake interpretatie, zeker ook omdat dat blijkbaar een zodanig charismatische persoonlijkheid was dat hij dat doorgaf aan vele van zijn studenten.

Via zijn vermeld sociaal engagement werkte hij ook over de geschiedenis van de Vlaamse beweging. Ik herinner me dat hij ons al 30 jaar geleden waarschuwde voor de toenmalige zgn. standaardwerken zoals die van Norbert Elias over die VL. Beweging, die geschreven waren door oude leden van die beweging zelf. Later zal hij ondermeer dankzij het werk van collega Bruno De Wever gelijk krijgen.¹³ Met andere woorden, ondanks zijn engagement en zijn afkomst was hij hier een van de eersten om kristisch naar die beweging in die tijd te kijken.

Als voorzitter van de VRT toen nog BRT, zag hij het als zijn verantwoordelijkheid om een zo objectief mogelijke en wetenschappelijk verantwoorde programmareeks te laten produceren over deze moeilijke episode uit de Belgische geschiedenis ('De Nieuwe Orde'), dat gemaakt is onder leiding van een bediscussieerd maar gedreven journalist: Maurits De Wilde. Later nog ook nog leidde hij mee de vrij recente encyclopedie van Vlaamse beweging.

Tot daar niet meer dan enkele belangrijke aspecten over het rijke pallet van zijn werk.

3. Verhulst als prof aan de universiteit

Een deel van Verhulst's arbeid werd ook besteed aan onderwijs en dienstverlening aan de Universiteit Gent, waar hij gedurende zijn hele carrière full-time hoogleraar was. Welk soort prof was hij daar eigenlijk?

Vooreerst zij vermeld dat de huidige vakgroepstructuur van de Universiteit gedurende het grootste deel van zijn carrière nog niet bestond. Elke prof had zijn 'dienst' bestaande uit één of meer assistenten en vooral ook vaak meerdere administratieve medewerkers.

Lange tijd heeft hij twee assistenten (en diverse, maar niet zo veel onderzoekers) en twee bedienden gehad. Zo hebben ondermeer als assistent voor hem gewerkt de assistenten:

Anecka, Boon, Blockmans, Augustyn, en, in mijn eigen tijd wellicht de twee

¹³ O.m. B. De Wever. Greep naar de Macht. Vlaams-Nationalisme en Nieuwe Orde/Het VNV 1933-1945, Lannoo, 1995; 706 p.

ADRIAAN VERHULST EN DE GENTSE HISTORISCHE SCHOOL

personen die het langst voor hem hebben gewerkt: ikzelf en Mark Rijckaert. Hij had ook een typiste en een cartograaf in dienst die in principe alleen voor hem dienden te werken.¹⁴ Voorwaar een luxe die voor de meeste hedendaagse professoren niet meer is weggelegd!

Verhulst was ook een begaafd lesgever. Hij kon goed spreken en zelfs al bereidde hij zijn lessen - uiteraard wegens tijdsgebrek - niet altijd voor; ze waren steeds boeiend omdat je de kans had dat hij vertelde over het werk dat hij de vorige avond had gelezen. Kortom hij introduceerde het nieuwste wetenschappelijk onderzoek zeer duidelijk in zijn lessen, iets wat men nu pas heeft ingeschreven in de nieuwe eisen van het universitair onderwijs.

Hij was ook zeer gewonnen voor het seminariesysteem, in de tijd ingevoerd door Pirenne die dat in Duitsland had gezien: lesgeven in kleine groepen en dat op basis van de authentieke bronnen en de studenten verplichten om deze kritisch te benaderen en alle hulpwerken te leren kennen. Vaak was dat bibberen in de les! Liefst deed hij dat samen met zijn assistenten. Maar er waren lange tijd ook zeer stimuleerde seminarielessen waarbij twee diensten tesa-men les gaven: die van zijn jonge collega en vriend Prevenier en die van Verhulst. Vaak was er toen méér wetenschappelijk personeel dan studenten in dit soort lessen, maar uiteraard lag het lesniveau daardoor zeer hoog. Het waren seminaries zoals ze wellicht bijna nergens meer in Europa bestaan en bestaan hebben. Dit seminariesysteem bevorderde ook de collegialiteit tussen het wetenschappelijk personeel.

Maar ook buiten de universiteit heeft Verhulst in de historische sector vele hoge functies bekleed. Dat kwam door zijn eloquentie en intelligente maar ook door zijn indrukwekkende talenkennis: met gemak schakelde hij van Frans naar Duits... Overigens was hij in de eerste helft van zijn carrière, behalve in België en Nederland, vooral in Frankrijk en Duitsland bekend. Later ook binnen de UK en de VS toe hij inzag dat het zwaartepunt van de historiografie zich naar daar aan het verschuiven was.

4. Werken met en onder Verhulst

Natuurlijk was Verhulst's manier van werken ook vaak zwaar voor zijn medewerkers. In de seminarieoefeningen, waarover ik het had, dienden ze zich ook telkens te bewijzen en moesten zij het onderzoek vaak in de goede richting sturen. Hij was even veeleisend ten opzichte van hen als ten opzichte van zichzelf. Voor velen was dat evenwel keihard en er zijner diverse vertrokken; anderen zijn erdoor gestimuleerd geweest (zoals de latere prof. Wim Blockmans die nu nog steeds één van de leidinggevende mediëvisten is in Nederland)

¹⁴ Lang waren dat respectievelijk mw. Louise De Piere en dhr. Walter De Schampelaere.

ERIK THOEN

Over het einde van zijn carrière zal ik kort zijn. Toen we geconfronteerd werden met de omschakeling van diensten naar vakgroepen in de late jaren 1980 was dat voor Verhulst een hele aanpassing: vermindering van rechtstreeks ondersteunend personeel was er het gevolg van maar hij werd wel voorzitter van de groep hetgeen hij met verve deed de laatste jaren van zijn carrière. Hij werd er van tijd tot tijd voor in de bloempjes gezet op de klassiek geworden 'einde academiejaar'-feestjes, vaak georganiseerd door zijn collega's Milis en Prevenier.

5. Verhulst: een kritische waardeschatting als wetenschapper

Laat ons toe te eindigen met een kritische inschatting van onze leermeester als wetenschapper.

Verhulst was zonder twijfel een kind van zijn tijd en een hoogtepunt van een traditie die we als kenmerkend voor de Gentse historische school kunnen beschouwen. Net als diverse van zijn voorgangers wist hij een strenge bronnenkritiek te combineren met een synthetische visie. Dat was ook al de eigenschap geweest van Pirenne- zoals hierboven vermeld-, maar ook van Van Werveke, Ganshof, Van Caenegem en anderen. De 'dril' in bronnenkritiek was bijzonder hard. Men diende zelfs de plaats van de hulpwerken in de rekken van buiten te kennen bij die generatie historici. Ik heb daar nog nooit voor andere universiteiten analoge verhalen over gehoord. Tegelijk zijn er altijd uitgebreide internationale contacten geweest, die mogelijk mede het gevolg zijn van het feit dat Vlaamse historici een talenkennis hebben en hadden die elders zeer zeldzaam was. Zo was Verhulst mede door deze talenkennis (hij kende behalve zijn moedertaal vlot Frans, Duits, Engels en Italiaans) lid van diverse befaamde internationale wetenschappelijke verenigingen en bekleedde hij er belangrijke bestuursfuncties. Deze Internationale kontakten bevorderen ongetwijfeld de zin voor synthese die deze generatie eigen was. Tegelijk bevorderde dat ook de grote belezenheid, belezenheid die bij Verhulst, zoals we al vermeldden, uitzonderlijk groot was.

Hoger beklemtoonden we al het feit dat hij ook een "open" visie op geschiedenis had en niet vooringenomen was door één enkele filosofische tendens, maar inpikte op de moderne onderzoekslijnen zoals dat ook vandaag nog gebeurt.

Hierbij komt nog dat hij karakterieel en intellectueel zonder twijfel een uitzonderlijke persoon was. Zoals velen van die generatie was geschiedenis een "luxestudie" die vaak met iets anders werd gecombineerd, zoals rechten (Verhulst was ook eerst rechten gaan studeren). Zij grootste historische bagage heeft hij opgedaan in zijn jonge jaren toen politieke en maatschappelijke bekommernissen nog geen of in ieder geval weinig rol speelden. We zijn er dan ook van overtuigd dat de meeste ideeën en onderzoeksonderwerpen van Verhulst al dateren van het begin van zijn carrière en voortvloeien uit zijn eerste boek over de Sint-Baafsabdij. Maar toch heeft het feit dat hij niet geïso-

ADRIAAN VERHULST EN DE GENTSE HISTORISCHE SCHOOL

leerd was van de maatschappelijke problematiek er toe bijgedragen dat hij steeds openstond voor nieuwe ideeën.

Men kan zich de vraag stellen welke aspecten van zijn werk het langst zullen blijven voortleven. Voorlopig zal hij in de meeste van hoger vermelde disciplines nog wel een tijdlang geciteerd worden. Ik vermoed evenwel dat vooral zijn ideeën over de agrarische structuur van de vroege middeleeuwen zullen zijn die het langst zullen stand houden. Ook zijn synthesen over de landschapsgeschiedenis zullen nog lang toonaangevend, al worden sommige stellingen ook nu al gecontesteerd op vele vlakken.

Op sommige terreinen evenwel had zijn onderzoek, ondanks zijn uitzonderlijke kwaliteiten, m. i. steviger gefundeerd kunnen zijn en ook dat had te maken met zijn karakter. Zo meen ik ervaren te hebben dat, er aan zijn wetenschappelijk werk, net als aan zijn karakter, een zekere onzekerheid niet vreemd was, hoewel dat bij velen anders over kwam en hij zijn ijdelheid niet weg stak. Zo heeft hij zijn interdisciplinaire houding niet geheel waar gemaakt in zijn historisch-geografisch werk. Bevreemd voor te veel kritiek (?) vanuit de hoek van de geografen en bodemkundigen is het opvallend dat hij maar weinig sociaal-historische verklaringen naar voren schoof voor geografische fenomenen (vb i.v.m. het ontstaan van de 'kouters' in Vlaanderen, de geschiedenis van de bedijkingen aan de kust etc...). Dat is toch merkwaardig voor een sociaal-economisch historicus. Hetzelfde is waar voor het gebrek aan integratie van landschapsgeschiedenis en stedelijke geschiedenis hoewel hij nu net goed geplaatst was om beide onderzoeksvelden te integreren... Onzekerheid? Hier en daar toch en zeker wetenschappelijk opportunisme? Ten dele vermoed ik van wel.

De beschreven karaktertrek van onzekerheid verklaart m.i. ook zijn soms wel erg grote afkeer voor een modelmatig denken (cfr supra), al is dat natuurlijk ook ten dele ingegeven door zijn ideologische houding.

Soms leidde de vermelde onzekerheid (ook een gevolg van zijn ambigue jeugd?) ook tot een zodanig hyperkritische houding dat hij zijn verklaringen en opvattingen nogal gemakkelijk veranderde. Op zichzelf is daar niets mis mee wanneer dat op wetenschappelijke basis gebeurt maar soms gebeurde het ten gevolge van twijfel aan eerder werk en beïnvloeding door anderen. Hierdoor zijn bepaalde stellingen op het einde van zijn carrière eerder warrig geworden. Dit geldt bijvoorbeeld voor zijn opvattingen over het ontstaan van de steden die hij vrij cryptisch samenvatte in zijn vermeld boek "the rise of cities". Probleem is ook dat hij zijn gewijzigde opvattingen maar zelden in zijn publicaties vermeldde.

Een andere wat ambigue karaktertrek die zijn werk, naar mijn mening, niet altijd ten goed kwam was zijn grote publicatiedruk, druk die hij zichzelf oplegde en waardoor sommige zaken, vooral zijn latere boeken nogal snel zijn geschreven, vaak zonder kritisch notenapparaat waardoor diverse zaken

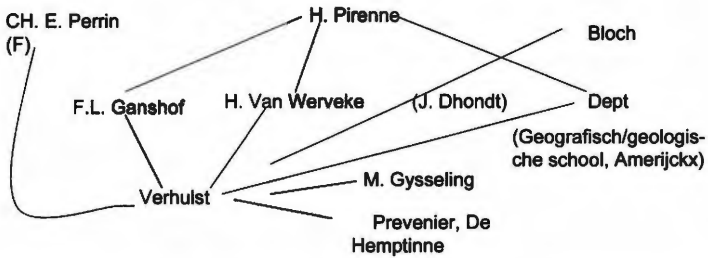
helaas oncontroleerbaar zijn. Ook dat zou je niet verwachten van een hyperkritisch historicus uit de Gentse school.

Maar dit alles belet niet dat Verhulst nog voor lange tijd een monument zal blijven van de Gentse historische school. Het is dan ook niet verwonderlijk dat hij als historicus - in juli 1995 nog erkend werd met de vijfjaarlijkse Prijs van het FWO, Ernest-John Solvay. Een prijs van dat kaliber is nog maar weinig Belgische historici te beurt gevallen.

6. Slot: Verhulst als antipode van het hedendaags financierings- en evaluatiebeleid

Tot slot willen we eindigen met de volgende bedenking, die met de figuur van Verhulst in relatie kan worden gebracht. De financiering van de hedendaagse opvolgers van de Gentse historische school wordt, net zoals aan andere historische departementen in Europa, bedreigd door de nieuwe, wat ik zou noemen «pseudo-wetenschappelijke eisen» of “pseudo-wetenschappelijke standaards”. Verhulst is een goed voorbeeld dat het niet alleen met zgn. A1 tijdschriften is dat je wereldvermaardheid kan krijgen. Zijn aantal publicaties in later vermeende hoog gekwalificeerde tijdschriften opgenomen in de zgn. ISI lijsten, was beperkt en de meeste maakte hij dan nog na zijn pensionering, hoewel hij al veel eerder bekend was. Vele van zijn publicaties zijn in in Gent zelf uitgegeven, ook de boeken, en het werd in heel Europa en daarbuiten als een hele eer beschouwd om in deze boeken als co-auteur te mogen publiceren ook al werden ze niet door een grote uitgeverij gepromoot en gepubliceerd. Vandaag tellen dergelijke publicaties evenwel nauwelijks nog mee in de (kwantificerende) waardering van het historisch onderzoek. Het is moeilijk om onze collega's uit de wetenschappen vandaag te overtuigen van het feit dat Geschiedenis geduldig bouwen is aan een monument waarbij je begint met de bouwstenen: de bronnen. Dat is altijd de sterkte geweest van Gent en «zijn» middeleeuwse school, zoals hierboven meermaals benadrukt in verband met Verhulst, en is dat nu nog zo. Maar dat vraagt ook vele moeizame detailstudies, kritische analyses van bronnen, die, in vele gevallen, de redacties van zgn. “A1 tijdschriften” te weinig geschikt zullen vinden voor een groot publiek. Pas na jaren kunnen die bouwstenen leiden tot monumenten waarmee de wereld van de geschiedenis duurzaam kan worden volgebouwd. Maar voor onze jonge wetenschappers is het vaak dan al te laat.... Ondertussen moeten ze huizen bouwen met verouderde bouwstenen die ze ontleen aan anderen om in de running te blijven. Dergelijke woningen zullen niet lang meegaan... Mensen als Verhulst die tegelijk zorgden voor de ‘bouwstenen’ en voor het ‘dak’ van de historische bouwwerken zullen nog maar moeilijk kunnen op de voorgrond treden als de eigen publicatiecultuur van onze discipline verder wordt miskent.

Wetenschappelijke invloed van Verhulst

Verhulst tijdens de seminarieoefeningen « historische kritiek » (1978)

ERIK THOEN

*Verhulst op een einde-academiejaarfeestje thuis
bij collega Prevenier met studenten en een assistent, ca 1980.*

Professor Verhulst op zijn afscheidsfeest als prof in 1996.

Het bestuur van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent wenst zich bij haar lezers en abonnees te verontschuldigen voor de talrijke zetfouten die in het artikel over Adriaan Verhulst (1929-2002) in jaargang LX (2006) van haar tijdschrift, ten gevolge van een reeks misverstanden, zijn blijven staan.